GJKT020041032018

આંક	:	૭૩/બી
દાખલ તારીખ	:	૨૬/૧૧/૨૦૧૮
રજી.લીધા તારીખ	:	૨૬/૧૧/૨૦૧૮
નિકાલ તારીખ	:	૨/૭/૨૦૨૬
સમય	:	વર્ષ માસ દિવસ ૭ ૭ ૧૦

(નમુનો:-અ)

મહે. ચીફ જયુડીશીયલ મેજીસ્ટ્રેટ સાહેબની કોર્ટમાં, ભુજ-કચ્છ
(એમ.એમ.કુરેશી) ચીફ જયુડીશીલ મેજીસ્ટ્રેટ, ભુજ-કચ્છ

ચુકાદાની તારીખ	:	ઉપર મુજબ
ફોજદારી કેસ નં.	:	૨૭૮૪/૨૦૧૮
એફ.આઇ.આર.નં.	:	--
ગુનો	:	નેગોશીએબલ ઇસ્ટુમેન્ટ એકટની કલમ ૧૩૮ મુજબનો

ફરીયાદી	:	કલ્યાણ ખીમજી વેલાણી, રહે. જુનાવાસ, સુખપર, તા.ભુજ-કચ્છ.
વિધ્વાન વકીલશ્રી	:	શ્રી કે.પી.મહેશ્વરી
આરોપી	:	મુકેશભાઇ પ્રેમજીભાઇ પાંચાણી, રહે. ગાર્ડન સીટી, ત્રીમંદીરની સામે, હીલગર્ડન થી એરપોર્ટ જતો રોડ, ભુજ-કચ્છ.
આરોપીના વકીલશ્રી	:	શ્રી એસ.એમ.ખન્ના

(નમુનો:-બ)

ગુનાની તારીખ	:	--
ફરીયાદની તારીખ	:	૨૬/૧૧/૨૦૧૮
ચાર્જશીટની તારીખ	:	--
પ્લી લીધાની તારીખ	:	૨૫/૪/૨૦૧૯
પુરાવો શરુ થયાની તારીખ	:	--
ચુકાદા માટે રાખવાની તારીખ	:	--
ચુકાદાની તારીખ	:	ઉપર મુજબ
સજા કરી હોય તો સજા તારીખ	:	

આરોપીની વિગત

નં.	આરોપીનું નામ	અટક કર્યા તારીખ	જામીન પર છોડયા તારીખ	ગુનો	તકસીરવાન/ સજા નિર્દોષ	સજા	સી.આર.પી. સી. ૪૨૮ માટે કસ્ટડીમાં રહેલ સમય
૧	ઉપર મુજબ			નેગોશીએબલ ઇસ્ટુમેન્ટ એકટની કલમ ૧૩૮	સજા	૧ વર્ષની સાદી કેદની સજા	

ફરીયાદપક્ષે/બચાવપક્ષે/કોર્ટપક્ષે તપાસવામાં આવેલ સાહદોનું લીસ્ટ

(એ) ફરીયાદપક્ષે તપાસવામાં આવેલ સાહેદ:

સાહેદ નં.	નામ	સાહેદનો પ્રકાર	આંક
૧	કલ્યાણ ખીમજી વેલાણી	ફરીયાદી	૪

(બી) બચાવપક્ષે તપાસવામાં આવેલ સાહેદ:

સાહેદ નં.	નામ	સાહેદનો પ્રકાર	આંક

(સી) કોર્ટ પક્ષે તપાસવામાં આવેલ સાહેદ :

સાહેદ નં.	નામ	સાહેદનો પ્રકાર	આંક

ફરીયાદપક્ષે/બચાવપક્ષે/કોર્ટપક્ષે આંકે પાડવામાં આવેલ દસ્તાવેજની વિગત:-

(એ) ફરીયાદપક્ષે આંકે પાડવામાં આવેલ દસ્તાવેજ:

નં.	આંક	દસ્તાવેજની વિગત
૧	૧૩	તકરારી ચેક
૨	૧૪, ૧૫	ચેક રીટર્ન મેમો
૩	૧૬	ફરીયાદીએ તેના વકીલશ્રી મારફતે મોકલેલ ડીમાન્ડ નોટીસ
૪	૧૭	નોટીસ રજી.એ.ડી.કર્યાની પહોંચ
૫	૧૮	એકનોલેજમેન્ટ સ્લીપ

(બી) બચાવપક્ષે આંકે પાડવામાં આવેલ દસ્તાવેજ:

નં.	આંક	દસ્તાવેજની વિગત

(સી) કોર્ટપક્ષે આંકે પાડવામાં આવેલ દસ્તાવેજ:

નં.	આંક	દસ્તાવેજની વિગત
		-

-:: ચુકાદો ::-

(૧) સદર કામે ફરીયાદપક્ષની ટુંકમાં હકીકત એવી છે કે, ફરીયાદી તથા આરોપી વચ્ચે મિત્રતાના સંબંધ હોઈ, આરોપીને નાણાની જરૂરીયાત હોતાં આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી રૂા.૧૫,૦૦,૦૦૦/-હાથ ઉછીના લીધેલ. સદર રકમ ની ચુકવણી પેટે આરોપીએ તેમની સીગ્મા ઈલેકટ્રોનીકસ એન્ડ ઈલેકટ્રોનીકસની પેઢીના ખાતામાંથી ચેક નં. ૧૨૩૦૬૫, રૂા.૭,૫૦,૦૦૦/- નો તા.૧૮/૦૯/૧ ૮ વાળો તેઓના નામજોગનો લખી આપેલ, જે ફરીયાદીએ તેમના દેના ગુજરાત ગ્રામીણ બેન્કના ખાતામાં તા.૧૯/૦૯/૧૮ ના રોજ જમા કરાવતાં તે''પ્રેજન્ટ વીથ ડોકયુમેન્ટ'' ના

શેરાથી પરત આવેલ તેમજ ત્યાર બાદ સદર ચેક બેન્ક ઓફ ઈન્ડીયામાં તા.૨૭/૦૯/૧૮ ના રોજ વટાવવા માટે નાખતા '' ચેક ઈરેગ્યુલરલી ડ્રોન અમાઉન્ટ ઈન વડર્સ એન્ડ ફીગર'' ના શેરાથી પરત આવેલ. જેથી ફરીયાદીએ આરોપીને કાયદેસરની ડીમાન્ડ નોટીસ મોકલેલ, જે બજી જવા છતાં તેનો કોઇ જવાબ આપેલ નથી તેમજ આરોપીએ લેણી રકમ ચુકવેલ નથી. આરોપીએ તેના બંધ ખાતાના ઈરાદાપુર્વક ચેક આપેલ હોઇ, ફરીયાદીએ નેગોશીયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ ૧૩૮ મુજબ હાલની ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે.

(૨) સદરહુ ફરિયાદ લગત આરોપી સામે ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટ, ૧૮૮૧ ની કલમ–૧૩૮ ના ગુન્હા સબબ વોરંટ ઈસ્યુ કરવામાં આવેલ, આરોપી સામે ઈસ્યુ કરવામાં આવેલ વોરંટ બજતા આરોપી અત્રેની કોર્ટમાં હાજર થતાં આરોપીને ફરિયાદ તથા તે લગત તમામ દસ્તાવેજી પુરાવાની નકલો પુરી પાડી, આંક–૪ થી આરોપીનુ નિવેદન નોંધવામાં આવેલ છે. જેમાં આરોપીએ ગુન્હો કબુલ નહી રાખતા સદરહુ કામ ફરિયાદીના પુરાવા માટે મુકરર કરવામાં થયેલ છે.

(૩) આ કામે ફરીયાદીની સોગંદ ઉપરની જુબાની પુરી થયા બાદ તહોમતદારને બચાવ માટે ફરીયાદીની ઉલટ તપાસ કરવા વ્યાજબી અને પુરતી તક આપતા તેઓએ પોતાના વકીલશ્રી સાથે હાજર રહી ફરીયાદીની ઉલટતપાસ કરેલી છે. જે ધ્યાને લીધી. વધુમાં આરોપીનો મૌખિક પુરાવો ધ્યાને લીધો.

(૪) ફરીયાદીના વિ.વ.શ્રી મહેશ્વરીની રજુઆત છે કે આરોપીએ ફરિયાદી ના કાયદેસર ના દેવા પેટે ની ચૂકવણી માટે આરોપીએ સ્વૈચ્છિક રીતે ચેક આપેલ, જે આરોપીના પોતાના ખાતામાંથી જ આપવામાં આવેલ છે અને તેમાંના હસ્તાક્ષર આરોપીના જ છે. તેથી ચેક આપવાની બાબત સ્વીકારાયેલી છે. ફરિયાદી દ્વારા ચેકને સમયમર્યાદામાં બેંકમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ ચેક અપુરતા ભંડોળ ના શેરા સાથે પરત ફરેલ હોય, ચેક

પરત ફર્યા બાદ ફરિયાદી દ્બારા કાયદેસર ડિમાન્ડ નોટિસ આરોપીને મોકલવામાં આવી હતી, જેની સર્વિસ પુરવાર કરેલ છે ત્યાર બાદ આરોપીએ કાયદેસર નોટિસ મળ્યા બાદ પણ નક્કી કરેલ સમયમર્યાદામાં (15 દિવસમાં) રકમ ચૂકવી નથી, જે કલમ 138 હેઠળનો ગુનો કરેલ છે. ચેક અને હસ્તાક્ષર સ્વીકારાયા પછી, કલમ 118 તથા 139 મુજબના અનુમાનો ફરિયાદી ની તરફેણમાં હકારમાં થાય છે કે ચેક કોઈ કાયદેસર દેવું કે જવાબદારીની ચુકવણી માંટે જ આપવામાં આવ્યો છે. આરોપી દ્બારા કોઈ સંભાવિત બચાવ (probable defence) રજૂ કરવામાં આવ્યો નથી કે જે કલમ 139 હેઠળ ના અનુમાનો વિરૂદ્ધ નું પુરવાર ખંડન કરી શકે. જેથી ધી નેગો. ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ-૧૩૮ મુજબની શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો પુરવાર થાય છે. તેથી આરોપીને યોગ્ય સજા અને વળતર કરવા રજૂઆત કરેલ છે.

(૪.૧) આરોપી તરફે વિ.વ. શ્રી ખન્ના એ જણાવેલ છે કે, ફરિયાદી એ પોતાની ફરિયાદ માં જણાવેલ વ્યવહાર સાબિત કરેલ નથી અને ફરિયાદી ની ઉલટ તપાસ માં ફરિયાદીના કેસમાં શંકા ઉત્પન્ન કરેલ છે. આરોપી ધ્વારા પુરાવાકીય અનુમાનનું ખંડન કરવામાં આવેલ છે. જેથી ફરીયાદીએ પોતાની ફરીયાદ સાબીત કરવામાં નીષ્ફળ નીવડેલ હોઈ આવા સંજોગોમાં અમો આરોપી ને હાલનાં આ કેસમાં નીંદોષ ઠરાવી છોડી મુકવા રજૂઆત કરેલ છે.

(૫) ફરીયાદપક્ષના કેસની હકીકત તથા રેકર્ડ પરના પુરાવાને ધ્યાનમાં લેતાં આ કેસના નિર્ણય માટે નીચે મુજબના મુદાઓ ઉપસ્થીત થયેલ છે.

-:: મુદા ::-

(૧) શું ફરીયાદી સાબિત કરે છે કે, આરોપીએ પોતાના ખાતાનો ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદીના કાયદેસરના લેણાંની ચુકવણી પેંટે આપેલ છે ?

(૨) શું આરોપી એ ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટ ની કલમ ૧૩૮ મુજબનો ગુનો કરેલ છે ?

(૩) શું હુકમ?

(૬) ઉપરોકત મુદાઓનો નિર્ણય નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે :-

(૧) નકારમાં.

(૨) નકારમાં

(૩) આખરી હુકમ મુજબ.

-:: કારણો ::-

(૭) ઉપરોક્ત મુદ્ધાઓ ની ચર્ચા કરતા પહેલા Shashi Mohan Goyanka Versus State Of Gujarat, 2018 (0) AIJEL-HC 243580 ના ચૂકદા માં નામદાર ગુજરાત હાઈ કોર્ટ દ્બારા દર્શાવવામાં આવેલ કાયદા ની પરિસ્થિતિ ને ધ્યાને લેતા.

:: **LAW ON THE SUBJECT** ::

14. Considering the law on the subject, at the outset, the decision of the Apex Court in the case of KusumIngots and Alloys Limited v. Pennar Peterson Securities Limited, (2000) 2 SCC 74517 shall need to be considered, wherein the moot question before the Apex Court was whether a company and its Directors can be proceeded against for having committed an offence under section 138 of the Negotiable Instruments Act, which had been declared sick under the provisions of the Sick Industrial Companies Act,1985. However, while deciding the said question, the Apex Court has threadbare considered the provisions of sections 138 to 141 of the Act and particularly, the dishonour of cheques for insufficiency of funds in the account. Apt it would be to reproduce the relevant observations of the said decision, which read as under :

"10. On a reading of the provisions of S. 138 NI Act it is clear that the ingredients which are to be satisfied for making out a case under the provisions are :

(i) a person must have drawn a cheque on an account maintained by him in a bank for payment of a certain amount of money to another person from out of that account for the discharge of any debt or other liability;

(ii) that cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity whichever is earlier;

(iii) that cheque is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of the account is insufficient to honour the cheque or that it exceeds the amount arranged to be paid from that account by an agreement made with the bank;

(iv) the payee or the holder in due course of the cheque makes a demand for the payment of the said amount of money by giving a notice in writing, to the drawer of the cheque, within 15 days of the receipt of information by him from the bank regarding the return of the cheque as unpaid;

(v) the drawer of such cheque fails to make payment of the said amount of money to the payee or the holder in due course of the cheque within 15 days of the receipt of the said notice;

xxx xxx xxx

12. Section 141 NI Act is a provision specifically dealing with the offences by companies. Therein it is laid down, inter alia, that if the person committing an offence under S. 138 NI Act is a company, every person who, at the time the offence was committed, was in charge of, and was responsible to the company for the conduct of the business of the company, as well as the company, shall be deemed to be guilty of the offence and shall be liable to be proceeded against and punished accordingly. Under the proviso to subsection (1) it is laid down that nothing contained in this subsection shall render any person liable to punishment if he proves that

the offence was committed without his acknowledge, or that he had exercised all due diligence to prevent the commission of such offence."

14.1 This Court in the decision in the case of Anchor Capitals of India Ltd. (supra) held that in the case of dishonour of cheque no specific averment in the complaint that the cheque which was issued was in fact issued in the discharge of a debt or a liability, is necessary. It is not fatal that such an averment is not made. The Court held that it is also not necessary for the complainant to specifically plead that the cheque which was issued to him and dishonoured was in fact issued in the discharge of a debt or a liability.

14.2 In yet another decision of this Court in the case of Girishbhai Natvarbhai Patel (supra), the Court while discussing the presumption under section 139 of the Negotiable Instruments Act has held that the presumption is not merely required to be rebutted, but is required to be positively proved by the drawer that the cheques were not issued against the discharge of any liability or debt. In absence of any cogent evidence on the part of the accused, the trial Court could not come to the conclusion that the cheques were not issued against any existing liability. On the strength of leading cogent and convincing evidence in support of his claim, the positive proof needs to be dislodged by the accused. This presumption is a presumption in law requires to be demolished by the accused with cogent evidence and unless and until the same is demolished, it cannot be said that the accused has discharged his burden successfully.

14.3 In the decision of the Karnataka High Court in the case of Sri.Gurupadaswamy (supra), the Court held that the complainant has to establish that he has means to lend money to the accused. Relying on the decision of the Apex Court in the case of Krishna Janardhan Bhat (supra) as well as Rangappa (supra), the High Court held that the presumption mandated by section 139 of the

Negotiable Instruments Act does indeed include the existence of a legally enforceable debt or liability and to that extent the observation in the decision in the case of Krishna Janardhan Bhat (supra) was not correct. It was further held that presumption, however, is a rebuttable presumption and that it was open to the accused to raise a defence wherein the existence of a legally enforceable debt or liability can be contested. There is an initial presumption which favours the complainant. Section 139 of the Negotiable Instruments Act is an example of a reverse onus clause that has been included in furtherance of the legislative objective of improving the credibility of negotiable instruments. It is a device to prevent undue delay in the course of litigation. If the accused is able to raise a probable defence, which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. The accused may even rely on materials submitted by the complainant himself, without having to lead any independent evidence, in order to raise such a defence. On facts, the Karnataka High Court chose not to interfere as the contentions were urged for the first time before the Appellate Court in the second round. None of the findings was found worth interfering with by the Karnataka High Court.

14.4 The Delhi High Court in the decision in the case of Santosh Mittal (supra) has held that failure on the part of the accused to reply to the statutory notice under section 138 of the Negotiable Instruments Act leads to inference that there was merit in the complaint. The Delhi High Court held that the offence madepunishable under section 138 of the Negotiable Instruments Act can be better described as a regulatory offence since the bouncing of a cheque is largely in the nature of a civil wrong whose impact is usually confined to the private parties involved in commercial transactions. In such a scenario, the test of proportionality should guide the construction and interpretation of reverse onus clauses and the accused/defendant cannot be

expected to discharge an unduly high standard or proof. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under section 139, the standard of proof for doing so is that of 'preponderance of probabilities'. Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. The accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own as observed in the case of Rangappa (supra).

14.5 In the decision of the Apex Court in the case of Kumar Exports (supra), the Apex Court has at length discussed the scope and ambit of the presumption to be raised as envisaged under sections 118 and 139 of the Negotiable Instruments Act. The Court held that unless contrary is proved, it shall be presumed that the holder in due course of the cheque received the cheque of the nature referred to under section 138 of the Negotiable Instruments Act in discharge of debt or liability. Apt it would be reproduce the relevant observations of the said decision, which read as under :

"9. .. .. Presumptions are devices by use of which the courts are enabled and entitled to pronounce on an issue notwithstanding that there is no evidence or insufficient evidence. Under the Indian Evidence Act all presumptions must come under one or the other class of the three classes mentioned in the Act, namely,

(1) "may presume" (rebuttable), (2) "shall presume" (rebuttable) and (3) "conclusive presumptions"

(irrebuttable). The term 'presumption' is used to designate an inference, affirmative or

disaffirrnative of the existence a fact, conveniently called the "presumed fact" drawn by a judicial tribunal, by a process of probable reasoning from some matter of fact, either judicially noticed or admitted or established by legal evidence to the satisfaction of the tribunal. Presumption literally means "taking as true without examination or proof". Section 4 of the Evidence Act inter alia defines the words 'may presume' and 'shall presume' as follows :

"(a) 'may presume' Whenever it is provided by this Act that the Court may presume a fact, it may either regard such fact as proved, unless and until it is disproved or may call for proof of it.

(b) 'shall presume' Whenever it is directed by this Act that the Court shall presume a fact, it' shall regard such fact as proved, unless and until it is disproved."

In the former case the Court has an option to raise the presumption or not, but in the latter case, the Court must necessarily raise the presumption. If in a case the Court has an option to raise the presumption and raises the presumption, the distinction between the two categories of presumptions ceases and the fact is presumed, unless and until it is disproved.

10. Section 118 of the Act inter alia directs that it shall be presumed, until the contrary is proved, that every negotiable instrument was made or drawn for consideration. Section 139 of the Act stipulates that unless the contrary is proved, it shall be presumed, that the holder of the cheque received the cheque, for the discharge of, whole or part of any debt or liability. Applying the definition of the word 'proved' in Section 3 of the Evidence Act to the provisions of Sections 118 and 139 of the Act, it becomes evident that in a trial under Section 138 of the Act a presumption will have to be made that every negotiable instrument was made or drawn for consideration and that it was executed for discharge of debt or liability once the execution of negotiable instrument is either proved or admitted. As soon

as the complainant discharges the burden to prove that the instrument, say a note, was executed by the accused, the rules of presumptions under Sections 118 and 139 of the Act help him shift the burden on the accused. The presumptions will live, exist and survive and shall end only when the contrary is proved by the accused, that is, the cheque was not issued for consideration and in discharge of any debt or liability. A presumption is not in itself evidence, but only makes a prima facie case for a party for whose benefit it exists.

11. The use of the phrase "until the contrary is proved" in Section 118 of the Act and use of the words "unless the contrary is proved" in Section 139 of the Act read with definitions of "may presume" and "shall presume" as given in Section 4 of the Evidence Act, makes it at once clear that presumptions to be raised under both the provisions are rebuttable. When a presumption is rebuttable, it only points out that the party on whom lies the duty of going forward with evidence, on the fact presumed and when that party has produced evidence fairly and reasonably tending to show that the real fact is not as presumed, the purpose of the presumption is over. The accused in a trial under Section 138 of the Act has two options. He can either show that consideration and debt did not exist or that under the particular circumstances of the case the nonexistence of consideration and debt is so probable that a prudent man ought to suppose that no consideration and debt existed. To rebut the statutory presumptions an accused is not expected to prove his defence beyond reasonable doubt as is expected of the complainant in a criminal trial. The accused may adduce direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration and that there was no debt or liability to be discharged by him. However, the court need not insist in every case that the accused should disprove the nonexistence of consideration and debt by leading direct evidence because the existence of negative evidence is neither

possible nor contemplated. At the same time, it is clear that bare denial of the passing of the consideration and existence of debt, apparently would not serve the purpose of the accused. Something which is probable has to be brought on record for getting the burden of proof shifted to the complainant. To disprove the presumptions, the accused should bring on record such facts and circumstances, upon consideration of which, the court may either believe that the consideration and debt did not exist or their nonexistence was so probable that a prudent man would under the circumstances of the case, act upon the plea that they did not exist. Apart from adducing direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration or that he had not incurred any debt or liability, the accused may also rely upon circumstantial evidence and if the circumstances so relied upon are compelling, the burden may likewise shift again on to the complainant. The accused may also rely upon presumptions of fact, for instance, those mentioned in Section 114 of the Evidence Act to rebut the presumptions arising under Sections 118 and 139 of the Act. The accused has also an option to prove the nonexistence of consideration and debt or liability either by letting in evidence or in some clear and exceptional cases, from the case set out by the complainant, that is, the averments in the complaint, the case set out in the statutory notice and evidence adduced by the complainant during the trial. Once such rebuttal evidence is adduced and accepted by the court, having regard to all the circumstances of the case and the preponderance of probabilities, the evidential burden shifts back to the complainant and, thereafter, the presumptions under Sections 118 and 139 of the Act will not again come to the complainant's rescue."

14.6 The Apex Court in the case of Krishna Janardhan Bhat (supra) was considering the question of burden of proof and presumption as to existence of the debt. It would be appropriate

to regurgitate relevant observations of the said decision, which read as under :

"20. Indisputably, a mandatory presumption is required to be raised in terms of Section 118(b) and Section 139 of the Act. Section 13(1) of the Act defines "negotiable instrument" to mean "a promissory note, bill of exchange or cheque payable either to order or to bearer." Section 138 of the Act has three ingredients, viz. :

(i) that there is a legally enforceable debt;

(ii) that the cheque was drawn from the account of bank for discharge in whole or in part of any debt or other liability which presupposes a legally enforceable debt; and

(iii) that the cheque so issued had been returned due to insufficiency of funds.

21. The proviso appended to the said section provides for compliance of legal requirements before a complaint petition can be acted upon by a court of law. Section 139 of the Act merely raises a presumption in regard to the second aspect of the matter. Existence of legally recoverable debt is not a matter of presumption under Section 139 of the Act. It merely raises a presumption in favour of a holder of the cheque that the same has been issued for discharge of any debt or other liability.

22. The courts below, as noticed hereinbefore, proceeded on the basis that Section 139 raises a presumption in regard to existence of a debt also. The courts below, in our opinion, committed a serious error in proceeding on the basis that for proving the defence the accused is required to step into the witness box and unless he does so he would not be discharging his burden. Such an approach on the part of the courts, we feel, is not correct.

23. An accused for discharging the burden of proof placed upon him under a statute need not examine himself. He may discharge his burden

on the basis of the materials already brought on records. An accused has a constitutional right to maintain silence. Standard of proof on the part of an accused and that of the prosecution in a criminal case is different.

24. In Bharat Barrel and Drum Manufacturing Company v. Amin Chand Pyarelal [(1999) 3 SCC 35] interpreting Section 118(a) of the Act, this Court opined :

"Upon consideration of various judgments as noted hereinabove, the position of law which emerges is that once execution of the promissory note is admitted, the presumption under Section 118(a) would arise that it is supported by a consideration. Such a presumption is rebuttable. The defendant can prove the nonexistence of a consideration by raising a probable defence. If the defendant is proved to have discharged the initial onus of proof showing that the existence of consideration was improbable or doubtful or the same was illegal, the onus would shift to the plaintiff who will be obliged to prove it as a matter of fact and upon its failure to prove would disentitle him to the grant of relief on the basis of the negotiable instrument. The burden upon the defendant of proving the nonexistence of the consideration can be either direct or by bringing on record the preponderance of probabilities by reference to the circumstances upon which he relies. In such an event, the plaintiff is entitled under law to rely upon all the evidence led in the case including that of the plaintiff as well. In case, where the defendant fails to discharge the initial onus of proof by showing the nonexistence of the consideration, the plaintiff would invariably be held entitled to the benefit of presumption arising under Section 118(a) in his favour. The court may not insist upon the defendant to disprove the existence of consideration by leading direct evidence as the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated and even if led. is to be seen with a doubt..."

25. Furthermore, whereas prosecution must prove the guilt of an accused beyond all reasonable doubt, the standard of proof so as to prove a defence on the part of an accused is "preponderance of probabilities". Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials brought on records by the parties but also by reference to the circumstances upon which he relies."

In totality of circumstances, the Apex Court held the decision of the High Court as justifiable that the prosecution has failed to make out a case against the accused.

14.7 In yet another decision of the Apex Court in the case of M.S. Narayana Menon @ Mani (supra), the Apex Court was considering the question of cheque issued for security or any other purpose and held that the same would not fall under the purview of section 138 of the Negotiable Instruments Act. Apt it would be to regurgitate relevant observations of the said decision, which read as under :

"33. What would be the effect of a presumption and the nature thereof fell for consideration before a Full Bench of the Andhra Pradesh High Court in G. Vasu v. Syed Yaseen Sifuddin Quadri [AIR 1987 AP 139]. In an instructive judgment, Rao, J. (as His Lordship then was) speaking for the Full Bench noticed various provisions of the Evidence Act as also a large number of case laws and authorities in opining:

"From the aforesaid authorities, we hold that once the defendant adduces evidence to the satisfaction of the Court that on a preponderance of probabilities there is no consideration in the manner pleaded in the plaint or suit notice or the plaintiff's evidence, the burden shifts to the plaintiff and the presumption 'disappears' and does not haunt the defendant any longer."

It was further held:

"For the aforesaid reasons, we are of the view that where, in a suit on a promissory note, the case of the defendant as to the circumstances under which the promissory note was executed is not accepted, it is open to the defendant to prove that the case set up by the plaintiff on the basis of the recitals in the promissory note, or the case set up in suit notice or in the plaint is not true and rebut the presumption under S. 118 by showing a preponderance of probabilities in his favour and against the plaintiff. He need not lead evidence on all conceivable modes of consideration for establishing that the promissory note is not supported by any consideration whatsoever. The words 'until the contrary is proved' in S. 118 do not mean that the defendant must necessarily show that the document is not supported by any form of consideration but the defendant has the option to ask the Court to consider the nonexistence of consideration so probable that a prudent man ought, under the circumstances of the case, to act upon the supposition that consideration did not exist. Though the evidential burden is initially placed on the defendant by virtue of S. 118 it can be rebutted by the defendant by showing a preponderance of probabilities that such consideration as stated in the pronote, or in the suit notice or in the plaint does not exist and once the presumption is so rebutted, the said presumption 'disappears'. For the purpose of rebutting the initial evidential burden, the defendant can rely on direct evidence or circumstantial evidence or on presumptions of law or fact. Once such convincing rebuttal evidence is adduced and accepted by the Court, having regard to all the circumstances of the case and the preponderance of probabilities, the evidential burden shifts back to the plaintiff who has also the legal burden. Thereafter, the presumption under S. 118 does not again come to the plaintiff's rescue. Once both parties have adduced evidence, the Court has to consider the same and the burden of proof loses all its importance."

34. If for the purpose of a civil litigation, the defendant may not adduce any evidence to discharge the initial burden placed on him, a 'fortiori' even an accused need not enter into the witness box and examine other witnesses in support of his defence. He, it will bear repetition to state, need not disprove the prosecution case in its entirety as has been held by the High Court. A presumption is a legal or factual assumption drawn from the existence of certain facts.

35. In P. Ramanatha Aiyar's Advanced Law Lexicon, 3rd edition, at page 3697, the term 'presumption' has been defined as under:

"A presumption is an inference as to the existence of a fact not actually known arising from its connection with another which is known.

36. A presumption is a conclusion drawn from the proof of facts or circumstances and stands as establishing facts until overcome by contrary proof.

37. A presumption is a probable consequence drawn from facts (either certain, or proved by direct testimony) as to the truth of a fact alleged but of which there is no direct proof. It follows, therefore that a presumption of any fact is an inference of that fact from others that are known". (per ABBOTT, C.J., R. v. Burdett, 4 B. and Ald, 161)

38. The word 'Presumption' inherently imports an act of reasoning a conclusion of the judgment; and it is applied to denote such facts or moral phenomena, as from experience we known to be invariably, or commonly, connected with some other related facts. (Wills on Circumstantial Evidence)

39. A presumption is a probable inference which common sense draws from circumstances usually occurring in such cases. The slightest presumption is of the nature of probability, and there are almost infinite shades from slight

probability to the highest moral certainty. A presumption, strictly speaking, results from a previously known and ascertained connection between the presumed fact and the fact from which the inference is made."

40. Having noticed the effect of presumption which was required to be raised in terms of Section 118(a) of the Act, we may also notice a decision of this Court in regard to 'presumption' under Section 139 thereof.

41. In Hiten P. Dalal v. Bratindranath Banerjee [(2001) 6 SCC 16], a 3Judge Bench of this Court held that although by reason of Sections 138 and 139 of the Act, the presumption of law as distinguished from presumption of fact is drawn, the court has no other option but to draw the same in every case where the factual basis of raising the presumption is established. Pal, J. speaking for a 3Judge Bench, however, opined:

".........Presumptions are rules of evidence and do not conflict with the presumption of innocence, because by the latter, all that is meant is that the prosecution is obliged to prove the case against the accused beyond reasonable doubt. The obligation on the prosecution may be discharged with the help of presumptions of law or fact unless the accused adduces evidence showing the reasonable possibility of the nonexistence of the presumed fact.

42. In other words, provided the facts required to form the basis of a presumption of law exist, no discretion is left with the court but to draw the statutory conclusion, but this does not preclude the person against whom the presumption is drawn from rebutting it and proving the contrary. A fact is said to be proved when, "after considering the matters before it, the court either believes it to exist, or considers its existence so probable that a prudent man ought, under the circumstances of the particular case, to act upon the supposition that it exists". Therefore, the rebuttal does not have to be conclusively established but such evidence must

be adduced before the court in support of the defence that the court must either believe the defence to exist or consider its existence to be reasonably probable, the standard of reasonability being that of the "prudent man"." The court, however, in the fact situation obtaining therein, was not required to go into the question as to whether an accused can discharge the onus placed on him even from the materials brought on records by the complainant himself. Evidently in law he is entitled to do so.

43. In Goaplast (P) Ltd. v. Chico Ursula D'Souza and Another [(2003) 3 SCC 232], upon which reliance was placed by the learned counsel, this Court held that the presumption arising under Section 139 of the Act can be rebutted by adducing evidence and the burden of proof is on the person who want to rebut the presumption. The question which arose for consideration therein was as to whether closure of accounts or stoppage of payment is sufficient defence to escape from the penal liability under Section 138 of the Act. The answer to the question was rendered in the negative. Such a question does not arise in the instant case.

44. In Kundan Lal Rallaram v. Custodian, Evacuee Property, Bombay [AIR 1961 SC 1316], Subba Rao, J., as the learned Chief Justice then was, held that while considering the question as to whether burden of proof in terms of Section 118 had been discharged or not, relevant evidence cannot be permitted to be withheld. If a relevant evidence is withheld, the court may draw a presumption to the effect that if the same was produced might have gone unfavourable to the plaintiff. Such a presumption was itself held to be sufficient to rebut the presumption arising under Section 118 of the Act stating:

"Briefly stated, the burden of proof may be shifted by presumptions of law or fact, and presumptions of law or presumptions of fact may be rebutted not only by direct or circumstantial evidence but also by presumptions of law or fact.

We are not concerned here with irrebuttable presumptions of law."

Two adverse inferences in the instant case are liable to be drawn against the Second Respondent:

(i) He deliberately has not produced his books of accounts. (ii) He had not been maintaining the statutory books of accounts and other registers in terms of the byelaws of Cochin Stock Exchange.

Moreover, the onus on an accused is not as heavy as that of the prosecution. It may be compared with a defendant in a civil proceeding. In Harbhajan Singh v. State of Punjab and another [AIR 1966 SC 97], this Court while considering the nature and scope of onus of proof which the accused was required to discharge in seeking the protection of exception 9 to Section 499 of the Indian Penal Code stated the law as under:

"........In other words, the onus on an accused person may well be compared to the onus on a party in civil proceedings, and just as in civil proceedings the court trying an issue makes its decision by adopting the test of probabilities, so must a Criminal Court hold that the plea made by the accused is proved if a preponderance of probability is established by the evidence led by him..."

45. In V. D. Jhingan v. State of Uttar Pradesh, [AIR 1966 SC 1762], it was stated :

".........It is wellestablished that where the burden of an issue lies upon the accused, he is not required to discharge that burden by leading evidence to prove his case beyond a reasonable doubt........."

[See also State of Maharashtra v. Wasudeo Ramchandra Kaidalwar, AIR 1981 SC 1186]

46. In Kali Ram v. State of Himachal Pradesh [(1973) 2 SCC 808], Khanna, J., speaking for the 3Judge Bench, held :

"........One of the cardinal principles which has always to be kept in view in our system of administration of justice for criminal cases is that a person arraigned as an accused is presumed to be innocent unless that presumption is rebutted by the prosecution by production of evidence as may show him to be guilty of the offence with which he is charged. The burden of proving the guilt of the accused is upon the prosecution and unless it relieves itself of that burden, the courts cannot record a finding of the guilt of the accused.

There are certain cases in which statutory presumptions arise regarding the guilt of the accused, but the burden even in those cases is upon the prosecution to prove the existence of facts which have to be present before the presumption can be drawn. Once those facts are shown by the prosecution to exist, the Court can raise the statutory presumption and it would, in such an event, be for the accused to rebut the presumption. The onus even in such cases upon the accused is not as heavy as is normally upon the prosecution to prove the guilt of the accused. If some material is brought on the record consistent with the innocence of the accused which may reasonably be true, even though it is not positively proved to be true, the accused would be entitled to acquittal."

47. In The State through the Delhi Administration v. Sanjay Gandhi [AIR 1978 SC 961], it was stated:

"........Indeed, proof of facts by preponderance of probabilities as in a civil case is not foreign to criminal jurisprudence because, in cases where the statute raises a presumption of guilt as, for example, the Prevention of Corruption Act, the accused is entitled to rebut that presumption by proving his defence by a balance of probabilities. He does not have to establish his case beyond a

reasonable doubt. The same standard of proof as in a civil case applies to proof of incidental issues involved in a criminal trial like the cancellation of bail of an accused......."

The evidences adduced by the parties before the trial court lead to one conclusion that the Appellant had been able to discharge his initial burden. The burden thereafter shifted to the Second Respondent to prove his case. He failed to do so. The submission of the Second Respondent that the Appellant had not denied his entire responsibility and the dispute relating only to the quantum of debt cannot be accepted."

ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા પ્રતિપાદિત કરાયેલ સિદ્ધાંત (ratio) ને રેકોર્ડ ઉપરના પુરાવાના સંદર્ભમાં સમજીને પુરાવાઓ નું વિશ્લેષણ કરવો જરૂર છે, અને તેથી હવે કેસની હકિત તરફ ફરતા :

-:: મુદદા નં.૧ અને ૨ ::-

(૮) પુરાવાનું પૃથ્થકરણ, વિશ્લેષણની શરૂઆત કરીએ તે પહેલા પુરાવાના મૂલ્યાંકન અદાલતે કઈ બાબતોનું ધ્યાન રાખવું તેમજ કયા પાસાને નજરમાં રાખવા તે અંગે નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે પોતાના વિવિધ ચૂકાદાઓમાં પ્રસ્થાપિત સિધ્ધાંતો ધ્યાને લઈએ તો પ્રસ્તુત કેસના મૂલ્યાંકનમાં તે સિધ્ધાંતો મદદરૂપ થશે. **નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે દિગંબર વૈષ્ણવ અને બીજા વિરુધ્ધ સ્ટેટ ઓફ છત્તીસગઢ, ૨૦૧૯(૦) એઆઈઆર (સુ.કો.) પેજ-૧૩૬૭**ના ચૂકાદામાં પ્રસ્થાપિત કરેલ છે કે ક્રિમીનલ જયુરિસ્કુડન્સ પ્રસ્થાપિત સિધ્ધાંત મુજબ ફોજદારી કેસ સાબિત કરવાનો બોજો હરહંમેશ પ્રોસીકયુશન પર રહેલ છે. વધુમાં શંકાઓ ગમે તેટલી મજબૂત ઉભી થતી હોય તો પણ તે પુરાવાનું સ્થાન લઈ શકે નહી અને અદાલત તેવી શંકાઓના આધારે કે શકયતાઓના આધારે આરોપીને દોષીત માની શકે નહી. વધુમાં નામદાર **સુપ્રીમ કોર્ટે યોગેશસિંહ વિરુધ્ધ મહાવીરસિંગ, ૨૦૧૬ (૦)એઆઈઆર**

(સુ.કો.) પેજ–૫૧૬૦ ના કેસમાં પ્રસ્થાપિત કર્યા મુજબ પ્રોસીકયુશને પોતાનો કેસ વ્યાજબી શંકારહિત સાબિત કરવાનો થાય છે. વધુમાં **નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે શ્રીમતી સમીમ વિરુધ્ધ સ્ટેટ ઓફ એનસીટી દિલ્હી, ક્રિમીનલ અપીલ નંબર–૫૬/૨૦૧૮ ના કેસમાં તારીખ ૧૯/૦૯/૨૦૧૮** ના રોજ આપેલ ચૂકાદામાં પ્રસ્થાપિત કર્યા મુજબ ક્રિમીનલ ટ્રાયલ એ સત્યની શોધની પ્રક્રિયા છે અને આ પ્રક્રિયામાં અદાલતે એ જોવાનું રહે છે કે, કોઈ નિર્દોષ વ્યકિત ખોટી રીતે સજા ન પામે અને કોઈ દોષીત વ્યકિત છટકી ન જાય.

(૯) ફરિયાદી એ પોતાના કેસને સમર્થન આપવા માટે, ફરિયાદીએ પોતે જ સાક્ષી બોક્સમાં પ્રવેશવા માટે સોગંદનામા પર તેની સરતપાસ આંક–૪ થી પુરાવાનું સોગંદનામું રજુ કરેલ છે, તેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું, જે PW.1 તરીકે તપાસવામાં આવેલ છે. ફરીયાદીએ તેમના સરતપાસના સોગંદનામામાં જણાવેલ છે કે, ફરીયાદી તથા આરોપી વચ્ચે મિત્રતાના સંબંધ હોઈ, આરોપીને નાણાની જરૂરીયાત હોતાં આરોપીએ ફરીયાદી પાસેથી રૂા.૧૫,૦૦,૦૦૦/–હાથ ઉછીના લીધેલ. સદર રકમ ની ચુકવણી પેટે આરોપીએ તેમની સીગ્મા ઈલેકટ્રોનીકસ એન્ડ ઈલેકટ્રોનીકસની પેઢીના ખાતામાંથી ચેક નં. ૧૨૩૦૬૫, રૂા.૭,૫૦,૦૦૦/– નો તા.૧૮/૦૯/૧ ૮ વાળો તેઓના નામજોગનો લખી આપેલ, જે ફરીયાદીએ તેમના દેના ગુજરાત ગ્રામીણ બેન્કના ખાતામાં તા.૧૯/૦૯/૧૮ ના રોજ જમા કરાવતાં તે''પ્રેજન્ટ વીથ ડોકયુમેન્ટ'' ના શેરાથી પરત આવેલ તેમજ ત્યાર બાદ સદર ચેક બેન્ક ઓફ ઈન્ડીયામાં તા.૨૭/૦૯/૧૮ ના રોજ વટાવવા માટે નાખતા '' ચેક ઈરેગ્યુલરલી ડ્રોન અમાઉન્ટ ઈન વડર્સ એન્ડ ફીગર'' ના શેરાથી પરત આવેલ. જેથી ફરીયાદીએ આરોપીને કાયદેસરની ડીમાન્ડ નોટીસ મોકલેલ, જે બજી જવા છતાં તેનો કોઇ જવાબ આપેલ નથી તેમજ આરોપીએ લેણી રકમ ચુકવેલ નથી. આમ, આરોપીએ પોતાના ખાતામાં પુરતું ભંડોળ ન હોવા છતાં ઈરાદાપુર્વક તે ખાતાનો ચેક આપેલ હોઇ ફરીયાદી સાથે નેગો. ઈ. એકટની કલમ ૧૩૮ તથા ૧૪૨ અન્વયે તથા છેતરપીંડીં કરેલ હોઇ, આ કામનાં આરોપીએ ઉકત ઉછીની લીધેલ રકમ ચુકવવામાં કસુર કરતા આ કામનાં આરોપીને નેગો.ઈ.એકટની કલમ ૧૩૮ તથા ૧૪૨ અન્વયે સજા કરી

તથા ચેકમાંની બમણી રકમનો દંડ કરી તે રકમમાંથી ફરીયાદીની લેણી રકમ વસુલી આપવા નમ્ર અરજ કરેલ છે.

(૧૦) ફરીયાદીએ પોતાના કેસને સમર્થન માં અગાઉ ઉપર દર્શાવ્યા મુજબના દસ્તાવેજી પુરાવાઓ રજૂ કરેલ છે. ફરિયાદીએ તેના સોગંદનામાના પુરાવામાં હાથ ઉછીના નાણાંની ચૂકવણી રૂા.૧૫,૦૦,૦૦૦/- માટે આરોપી દ્વારા તેની જવાબદારીના નિકાલ માટે આપેલ અપુરતા ભંડોળ ના શેરા થી વગર સ્વિકારે પરત ફરેલ છે. ફરીયાદી એ આરોપીને કાનૂની ડિમાન્ડ નોટિસ આપેલ છે જેનું પાલન આરોપીએ કરેલ નથી. આ સંજોગોમાં, N.I. એક્ટની કલમ 138 હેઠળની કાનૂની જરૂરિયાતોનું પાલન થયું છે કે નહીં તે તપાસવા માટે ફરિયાદી દ્વારા આધાર તરીકે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોની ઝીણવટભરી તપાસ કરીએ. ફરીયાદી તરફે આંક-૧૩ થી અસલ તકરારી ચેક, આંક-૧૪ તથા ૧૫ થી ચેક રીટર્ન મેમો, આંક-૧૬ થી ફરીયાદીએ તેના વકીલશ્રી મારફતે મોકલેલ ડીમાન્ડ નોટીસ, આંક-૧૭ થી નોટીસ રજી.એ.ડી.કર્યાની પહોંચ, આંક-૧૮ થી એકનોલેજમેન્ટ સ્લીપ રજુ રાખેલ છે. આ ફરિયાદ તારીખ ૨૬/૧૧/૨૦૧૮ ના રોજ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ફરિયાદી દ્વારા આધાર તરીકે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોની ઝીણવટભરી તપાસ દર્શાવે છે કે નેગોશિયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૮ ની કાનૂની જરૂરિયાતોનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે અને આ ફરિયાદ સમયસર દાખલ કરવામાં આવી છે. ફરિયાદીએ પોતાને તપાસ કરીને અને દસ્તાવેજો રજૂ કરીને પોતાની પ્રારંભિક જવાબદારી નિભાવી છે. આમ, ફરિયાદી N.I. એક્ટની કલમ 139 સાથે વાંચેલી કલમ 118 હેઠળની કાનૂની ધારણાઓ પર આધાર રાખવા માટે હકદાર છે. કલમ 118 વંચાણે લેતા – Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made: (a) of consideration; that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed, negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration;

તેમજ, નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ 139 **Presumption in favour of holder**.—It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque of the nature referred to in section 138, for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability. ઉપરોક્ત કલમો નું સંયુક્ત વાંચન ચેક ધારકની તરફેણમાં એવી ધારણા ઊભી કરે છે કે તેને કોઈપણ દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે જવાબદારી ના ડિસ્ચાર્જ માટે ચેક મળ્યું છે.

(૧૧) આમ, ફરીયાદપક્ષના પુરાવા ધ્યાને લેતાં ફરીયાદપક્ષ ધ્વારા ચેકનું એકઝીક્યુશન દર્શાવેલ છે, પરંતુ પોતાની ઉલટ તપાસમાં ચેક ઉપર આરોપીની સહી નથી તેવું સ્પષ્ટ કબુલ રાખેલ છે.

(૧૧.૧) ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટ ની કલમ 139 ના અનુમાનને નકારવા અને તેનાથી વિપરીત સાબિત કરવા માટે, આરોપીને સંભવિત બચાવ લેવાની છૂટછાટ છે, જેમાં કાયદાકીય રીતે અમલી બનેલી દેવું અથવા જવાબદારીના અસ્તિત્વને પડકારી શકાય છે. કલમ 139 માં "જ્યાં સુધી વિપરીત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી" એ શબ્દોનો અર્થ એ નથી કે આરોપીએ અચૂકપણે નકારાત્મક સાબિત કરવું જ જોઈએ કે ચેક કોઈપણ દેવું/જવાબદારી ચૂકવવા માટે આપવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ આરોપી પાસે કોર્ટને રજૂઆત કરવાનો વિકલ્પ છે કે તે ચેક કાયદેસરના દેવું/જવાબદારીની ગેરહાજરી કે અસ્તિત્વમાં નથી ની સંભવિત કેસની પરિસ્થિતિઓ હેઠળ એક સમજદાર માણસ ની જેમ વિચારી માનવામાં આવે. તે રીતે કોર્ટે કાર્ય કરવું જોઈએ. આમ, આરોપી પાસે બે વિકલ્પો રહેલ છે.

(૧૧.૨) પહેલો વિકલ્પ એટલે એ સાબિત કરવું કે દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં નથી – બચાવ પુરાવા રજૂ કરવા અને નિશ્ચિતપણે સાબિત કરવું કે ચેક દેવું/જવાબદારી ચૂકવવા માટે આપવામાં આવ્યો ન હતો.

(૧૧.૩) બીજો વિકલ્પ કેસની ચોક્કસ પરિસ્થિતિઓનો સંદર્ભ લઈને સંભાવનાની વધુતા દ્વારા દેવું/જવાબદારીની ગેરહાજરી સાબિત કરવી છે. જે દર્શાવવા માટે આરોપી મૂળ ફરિયાદમાં ફરિયાદીનું વર્ઝન, કાયદાકીય/ડિમાન્ડ નોટિસ ની હકીકતો, ટ્રાયલમાં ફરિયાદીનો કેસ, તેમજ ડિમાન્ડ નોટિસ ના જવાબ માં તમેજ આરોપીના સી.આર.પી.સી. કલમ – 313 ના નિવેદનમાં, તેમજ દલીલો માં ચેક કયાં પરિસ્થિતિઓ હેઠળ ઇસ્યૂ કરવામાં આવ્યો હતો તે અંગે આરોપી બધા જ સંભાવના ઉપરથી ચેક કોઈ દેવું/જવાબદારી માટે ઇસ્યુ કરવા માં આવેલ નથી તેવું પ્રીપોન્ડરેન્સ ઓફ પ્રોબેબીલીટી જેટલું દર્શાવી શકે છે.

(૧૧.૪) આરોપીને પોતાનો બચાવ રજુ કરવાની સૌપ્રથમ તક ડિમાન્ડ નોટીશના જવાબ રજુ કરી કરવાની હોય છે. હાલના કેસમાં આરોપી દવારા ડીમાન્ડ નોટીસનો જવાબ આપેલ નથી.

(૧૧.૫) ત્યારબાદ આરોપીને ફરીયાદીની ઉલટતપાસમાં પોતાનો બચાવ રજુ કરવાની તક મળેલ છે.જેમાં આંક–૪ થી ફરીયાદની ઉલટતપાસ કરતા તેઓ જણાવે છે કે, ‘એ વાત ખરી છે કે, અમોએ આરોપીને પૈસા ચોકકસ કઈ તારીખે આપેલા તેની વીગત દર્શાવેલ નથી. એ વાત ખરી છે કે, અમોએ બેંક મારફતે આરોપીને કોઈ પૈસા આપેલા નથી. એ વાત ખરી છે કે, આરોપીએ અમોને તકરારી ચેક ચોકકસ કઈ તારીખે આપેલ તેનો ઉલ્લેખ અમારા પુરાવામા નથી. એ વાત ખરી છે કે, આરોપીને પૈસા આપ્યા અંગે આઈ.ટી મા કોઈ નોંધ નથી. એ વાત ખરી છે કે, અમોએ સાડા સાત લાખની કુલ્લ ૨ ફરીયાદ દાખલ કરેલ હતી. એ વાત ખરી છે કે, અન્ય સાડા સાત લાખની ફરીયાદ દાખલ કરતી વખતે જ ઈન્કવાયરીમાં કોર્ટ એ કાઢી નાખેલી. એ વાત ખરી છે કે, અમોએ રેકર્ડમા જે ચેક રજુ કરેલ છે તે પેઢીનો ચેક છે. એ વાત ખરી છે કે હું આરોપીના ભાઈ વીનોદ શીવજી ગોરસીયાને ઓળખુ છુ. એ વાત ખરી છે કે, અમોએ આ કામે પેઢી કે તેના પાર્ટનરો ને નોટીશ આપેલી નથી કે પેઢી તેમજ તેના પાર્ટનરોને આ કામે આરોપી તરીકે દર્શાવેલા નથી. એ વાત ખરી છે કે, હાલના કામે તકરારી ચેકમાં આરોપી મુકેશ પ્રેમજી

પાચાણીની કોઈ સહી નથી.એ વાત ખરી છે કે, ચેકમાં પેઈ તરીકે અમોએ નામ લખેલ છે.એ વાત ખરી નથી કે, બાકીની વીગત, તારીખ સીવાય અમારા હસ્તાક્ષર લખેલ છે.એ વાત ખરી છે કે તકરારી ચેક અપુરતા નાણાના કારણે પરત ફરેલ નથી.એ વાત ખરી નથી કે, અમોએ પેઢીને કયારેય પંદર લાખ રુપીયા આપેલા નથી અને સોગંદ ઉપર ખોટુ જણાવુ છુ. એ વાત ખરી નથી કે, અમોએ પેઢીને પંદર લાખ રુપીયા આપેલા તે અંગેનુ લખાણ અમારી પાસે નથી. એ વાત ખરી નથી કે, મારી પાસે ચેક પડેલ હોઈ તેનો અમોએ દુરપયોગ કરેલ છે. એ વાત ખરી નથી કે, હાલની ફરીયાદ ખોટી કરેલી છે.'

(૧૧.૬) વધુમાં ફરીયાદી તરફે સાહેદ મેપાણી રામજી મુરજીના આંક–૭૪ થી રજુ પુરાવાના સોગંદનામામાં તેઓએ જણાવેલ છે કે, આ કામના આરોપીએ કલ્યાણ ખીમજી વેલાણી પાસેથી સને ૨૦૧૫ ની સાલમાં મિત્રતાના નાતે હાથ ઉછીના રુ.૧૫,૦૦,૦૦૦/– લીધેલ. જે આરોપીએ સીગ્મા ઈલેકટ્રોનીકસની દુકાન મીરઝાપર રોડ, ભુજ મધ્યે તેઓની હાજરીમાં લીધેલ અને બે વર્ષની મુદતમાં પરત આપી દેશે તેવો વાયદો કરેલ. આરોપી ફરિયાદીના હાથ ઉછીના લીધેલ પૈસા પરત આપતા ન હોય તે અંગેનું લખાણ લેવાનું હોય તે માટે ફરિયાદીએ તેઓને સીગ્મા ઈલેકટ્રોનીકસની દુકાન, મીરઝાપર મધ્યે બોલાવેલ અને તેઓની હાજરીમાં તા.૧૫/૦૫/૧૭ ના રોજ આરોપી તથા અન્ય એક ભાઈ વિનોદભાઈની હાજરીમાં લખાણ કરવામાં આવેલ અને ત્યાર બાદ સહી કરેલા બે ચેક આપવામાં આવેલ. ફરિયાદીએ આરોપીને હાથ ઉછીના આપેલ રુપીયા પરત મેળવવા સબબ હાલની ફરિયાદ દાખલ કરેલ.

આરોપીના વિ.વ.શ્રી ધ્વારા કરવામાં આવેલ ઉલટ તપાસમાં તેઓ જણાવે છે કે 'આ કામના ફરીયાદીને હું છેલ્લા ૨૦ વર્ષથી ઓળખું છુ. એ વાત ખરી છે કે, આજરોજ હું ફરીયાદી સાથે નામ.કોર્ટ સમક્ષ હાજર થયેલ છુ.મારા સોગંદનામામાં આ કામના ફરીયાદી એ કઈ મહીનાની કઈ તારીખે વીવાદીત રકમ આપેલ તેનો કોઈ ઉલ્લેખ કરેલ નથી. એ વાત ખરી છે કે, કહેવાતા લખાણમા મે સહી કરેલ નથી. આ કામના ફરીયાદીએ લખાણમા સહી કરેલ કે કેમ તે મને હાલ યાદ નથી. એ વાત ખરી છે કે, લખાણમા મારી હાજરીમા

થયેલ નથી. સાહેદ સ્વૈચ્છાએ જણાવે છે કે, ૧૫,૦૦,૦૦૦/- મારી હાજરીમા આપેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, પૈસા ની લેતી દેતી સંબધેનો કહેવાતુ લખાણ મારી હાજરી મા થયેલ ન હોય તે બાબતે મને કોઈ જાતમાહીતી નથી. એ વાત ખરી નથી કે, આ કામે ફરીયાદીને મારી હાજરીમા કોઈ ચેક આપવામા આવેલ નથી. એ વાત ખરી નથી કે, સરતપાસમા ખોટી હકીકત જણાવેલ છે. એ વાત ખરી નથી કે, ફરીયાદી મારા મિત્ર થતા હોય તેની ખોટી ફરીયાદને સમર્થન આપવા ખોટી જુબાની આપુ છું.'

(૧૨) આરોપીના વિ.વ.શ્રી ધ્વારા બચાવ લેવામાં આવેલ છે કે ચેક રીટર્ન મેમો મુજબ ચેક ઈરેગ્યુલરલી ડ્રોન ના શેરા સાથે પરત ફરેલ છે. ચેકમાં જે વ્યકિતની સહી છે તેને આરોપી બનાવેલ નથી. જેથી નેગો.ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ ૧૩૮ મુજબનો ગુનો બનતો ન હોવાનો બચાવ લેવામાં આવેલ છે. આ તબકકે નામ.દીલ્હી હાઈકોર્ટના 2025 (0) AIJEL-DL 1395622 લ Nitesh Yadav Versus State Nct Of Delhi & Anr. વાળો ચુકાદામાં અવલોકન કરેલ છે કે

> "28. Though it is correct that Section 18 of NI Act, states that when there is a discrepancy in the amount of cheque as mentioned in figures and words, the words shall prevail. However, as has already been mentioned above, such discrepancy did not weigh with the Bank which clearly stated in the Return Memo that the cheque amount was Rs.4,65,000/-. Likewise, overwriting of the date on the cheque, has not been considered as a material interpolation meriting dishonour of the cheque. In these circumstances, it would not be appropriate to dismiss the Complaint under Section 138 of the NI Act on technical ground, without putting the parties to trial and without

affording opportunity to prove their respective cases."

(૧૨.૧) આમ, ઉપરોકત ચુકાદાને ધ્યાને લેતાં ફકત ટેકનીકલ કારણસર ફરીયાદ કાઢી શકાય નહીં, જે ધ્યાને લેતાં સદર તકરારી ચેકમાં શબ્દોમાં "Seve Lack Fifty Thousasnd Only" અને અંકોમાં "7,50,000/-" લખેલ છે, જે ધ્યાને લેતાં સ્પેલીંગ મીસ્ટેક થયેલ હોવાનું જણાઇ આવે છે, જે આરોપી તરફે જાણી જોઇને ખોટો સ્પેલીંગ લખેલ છે કે નહીં તે સ્પષ્ટતા કરવાની જવાબદારી આરોપીના શીરે છે. જો આરોપી ધ્વારા આ ટેકનીકલ બચાવ લેવામાં આવે તે સંજોગોમાં આરોપીને નોટીસ મળ્યાના અથવા તો સદર કેસનો સમન્સ મળ્યેથી ફરીયાદીને રકમ ચુકવી પોતે ઈન્સાફી કાર્યવાહી અને સજાથી બચી શકે છે, પરંતુ ફકત ટેકનીકલ કારણસર ફરીયાદી કાઢી શકાતી નથી અને આ બચાવ આરોપીનો ગ્રાહ્ય રાખવામાં આવતો નથી.

(૧૩) ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટુમેન્ટ એકટની કલમ 118 અને 139 ના અનુમાનો વિરુધ્ધનું સાબિત કરવા માટે આરોપી ધ્વારા બચાવ લેવા માં આવેલ છે કે **ફરીયાદીની લીગલ ઇનફોર્સીયેબલ ડેબ્ટ નથી.** આરોપી તરફે જણાવેલ છે કે ફરીયાદીએ ઉલટ તપાસમાં સ્વીકારેલ છે કે પેઢી સાથે આરોપીનો કોઇ વ્યવહાર નથી તેમજ અમોએ રેકર્ડમા જે ચેક રજુ કરેલ છે તે પેઢીનો ચેક છે. વધુમાં સ્વીકારેલ છે કે અમોએ આ કામે પેઢી કે તેના પાર્ટનરો ને નોટીશ આપેલી નથી કે પેઢી તેમજ તેના પાર્ટનરોને આ કામે આરોપી તરીકે દર્શાવેલા નથી. ઉપરાંત સ્વીકારેલ છે કે હાલના કામે તકરારી ચેકમાં આરોપી મુકેશ પ્રેમજી પાચાણીની કોઈ સહી નથી. આમ, આરોપી તરીકે પેઢીને બનાવેલ નથી તેમજ ભાગીદારી પેઢીના પાર્ટનર તરીકે પણ હાલના આરોપી ને આરોપી તરીકે દર્શાવેલ નથી. ફરીયાદી ધ્વારા સ્પષ્ટ પ્લીડીંગ કરવું જોઇએ કે ભાગીદારી પેઢીના ભાગીદાર ની હેસીયતથી આરોપી તરીકે બનાવેલ છે, જે આ કેસમાં આવું કોઇ પ્લીડીંગ નથી અને આરોપી એ ભાગીદારી પેઢીના કોઇ પાર્ટનર નથી.

(૧૩.૧) આરોપીના બચાવને ધ્યાને લેતાં ફરીયાદી તરફે પોતાની ઉલટ તપાસમાં એ હકીકત સ્વીકારેલ છે કે ચેક ઉપર હાલના આરોપીની સહી નથી તેમજ આરોપી એ સીગ્મા ઈલેકટ્રોનીકસ એન્ડ ઈલેકટ્રીકલ્સ ના પાર્ટનર છે તેવું પ્લીડીંગ કરેલ નથી કે દર્શાવેલ નથી તેવા સંજોગોમાં જે વ્યકિત નો ચેક નથી કે તે વ્યકિતએ ચેક આપેલ નથી તે વ્યકિતની કાયદેસરની જવાબદારી બનતી નથી, જે આરોપીનો બચાવ ગ્રાહય રાખવામાં આવે છે. જેથી ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટુમેન્ટ એકટની કલમ 118 અને 139 ના અનુમાનો નું રીબર્ટલ થાય છે.

(૧૪) આમ, ઉકત તમામ હકીકતો તથા ઉપર કરવામા આવેલ ચર્ચા મુજબ ફરીયાદીનો પુરાવો અગ્રાહ્ય પુરાવો જણાતો હોવાથી આ અદાલતનુ માનવુ છે કે, આરોપીએ આરોપીના ખાતાનો ફરીયાદવાળો ચેક ફરીયાદીના કાયદેસરના લેણાની ચુકવણી પેટે તથા આરોપીના કાયદેસર રીતે વસુલ થઇ શકે તેવા દેવાની ચુકવણી પેટે ફરીયાદીને આપેલ છે તે હકીકત તથા આરોપીએ ધી નેગોસીયબેલ ઈનસ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ– ૧૩૮ મુજબનો ગુનો કરેલ છે તે હકીકત સદરહુ કેસના રેકર્ડ ઉપરથી ફલીત થતી નથી અને તે હકીકત ફરીયાદપક્ષ પુરવાર પણ કરી શકેલ નથી અને તેથી **મુદ્દા નંબર–૧ અને ૨** નો જવાબ **" નકાર "** માં આપી **મુદ્દા નંબર – ૩** પરત્વે આખરી હુકમ નિચે મુજબ કરુ છું.

– :: હુકમ ::–

(૧) ક્રિમીનલ પ્રોસીજર કોડની કલમ ૨૫૫ (૧) અન્વયે આ કામના આરોપી મુકેશભાઇ પ્રેમજીભાઇ પાંચાણી, રહે. ગાર્ડન સીટી, ત્રીમંદીરની સામે, હીલગર્ડન થી એરપોર્ટ જતો રોડ, ભુજ–કચ્છ નાઓને ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ ૧૩૮ સાથે વાંચતા કલમ– ૧૪ મુજબના શિક્ષાપાત્ર ગુન્હા ના તહોમતમાંથી નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુકવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

(૨) આરોપીએ ક્રી.પ્રો.કોડની કલમ ૪૩૭ (એ) મુજબ અપીલ કોર્ટમા હાજર રહેવાની બાંહેધરી માટે રુપિયા ૧૦૦૦૦/– ના જામીન રજુ કરવા.

હુકમ આજરોજ ખુલ્લી અદાલતમા વાંચી, સંભળાવીને જાહેર કર્યો.

તા.૨/૭/૨૦૨૬
સ્થળ : ભુજ–કચ્છ

(એમ. એમ. કુરેશી)
ચીફ જયુડીશીયલ મેજીસ્ટ્રેટ,
ભુજ–કચ્છ.
GJ01472